

Carles Riba entre Eugeni d'Ors i Pompeu Fabra*

Suposo que no els assabentaré de res de nou si els dic que la generació immediatament posterior a la integrada pels homes del Noucentisme, pels seus gestors en primera instància, la generació que algun crític ha batejat amb l'epítet de «neonoucentista», va formar-se en bona part a redós de les pàgines del *Glosari*. I Riba, que encara l'any 21 qualificava aquesta obra com de «les més completes memòries de l'acció intel·lectual del nostre Nou-cents»,¹¹ no va ser en aquest sentit cap excepció generacional, no podia ser-ne.

Ara: el fet és que, atès que constituï el cap de brot indiscutible d'aquella segona generació noucentista —o «neonoucentista»—, el grau d'implicació i de dependència de Riba envers Ors i la seva obra no ha deixat de ser objecte d'especial atenció per part dels comentaristes, àdhuc de polèmica.

En principi, qui enquadra en un marc de comprensió genèrica —i amb el to ponderat habitual en ell— la relació de Riba envers el glosador i el moviment que aquest acabdillava, va ser Eduard Valentí, el qual, en un article de l'any 61, afirmava a propòsit d'això el següent:

«[Riba] és una de les figures en les quals s'actualitza més complidament la ingent ambició constructiva del Noucentisme català.

Això és tant com dir que Riba s'ha d'entendre a partir d'Eugeni d'Ors. Per exemple, llegint el *Glosari* del 1906 sorgeix a cada moment davant la nostra imaginació la figura de Riba (que en aquell any en complia tretze), sigui per aprovar o per corregir. D'altra banda, en els seus assaigs no desmenteix mai la seva filiació, i quan critica el mestre fiellit, ho fa partint de la seva pròpia doctrina. Carles Riba no solament reconeix els guanys positius del moviment noucentista, sinó que, prenent al peu de la lletra les exigències dorsianes, s'allista a les seves

* Aquest text no és sinó una part —la referida a la relació entre Riba i Ors— de tot el conjunt de la ponència presentada per l'autor al Simposi sobre Carles Riba. En respectem la numeració de les notes.

11. Veg. «*El retorn*» de J. M. López-Picó, dins *Em*, edició d'*Obres Completes* (Barcelona 1967) —a partir d'ara OC—, vol. II, pàg. 248.

files per tal de controbuir humilment, des del departament que li sigui assignat, a l'edificació de l'obra conjunta.»¹²

I encara més avall, incidint en els aspectes cabdals de l'acceptació i del refús d'Ors per part de Riba, no s'estava Eduard Valentí de matisar:

«Riba admeté rigorosament les conseqüències de l'aventura dorsiana. Aspirar a la mesura integral significava posar una a una les bastides per a la construcció real i eficaç dels especialistes. Per a *“encalçar les naus de Pantagruel”*, o sigui, per a entrar en el gran corrent de la civilització europea, calia corregir la tendència a la improvisació i a la discontinuïtat, renunciar a l'instintiu i espontani, sumir-se en una obra col·lectiva, evitar sobretot el vici capital que a la fi frustrà l'empresa de Xènius: el diletantisme.»¹³

Per aquells mateixos anys, però, és a dir, pels volts de la data del traspàs de Riba, la qüestió es plantejava en termes més contundents i, sobretot, més contraposats. Així, Josep Pla, en l'*Homenot* que dedicà a Riba, li atribuïa —al Riba dels primers assaigs crítics, val a dir— una supeditació estilística gairebé servil a la prosa de Xènius. No sé resistir-me a la temptació de reproduir-ne aquí per extens alguns dels paràgrafs que fan al cas:

«“La Revista” de López-Picó tingué encara una altra característica: fou un paper empudegat de l'estil i de les maneres dorsianes i de la terminologia del noucentisme. Tots aquells joves provenien en bona part del “Glosari” de Xènius i del manierisme del Pantarca, potser ja en un estat d'inicial descomposició, lleugerament rescalfat, esbravat i fred. D'aquell grup, el primer que es desprengué d'aquests entriquells fou Folguera. A Riba, li costà més, perquè l'objectivitat obliga a dir que la seva obra en prosa d'aquella època està molt infeccionada de noucentisme i d'encarcament dorsia. La realitat d'aquestes observacions es pot veure en els seus dos llibres de crítica, publicats pels voltants de l'any 1920 per les Publicacions de La Revista, que són dos llibres de reculls d'articles publicats en la premsa diària o periòdica del temps i que es titulen “Ecolis i altres articles” i “Els marges”. No es pot negar que són dos bons llibres, indispensables per a conèixer les idees de l'autor sobre la poesia i la literatura en general, plens d'idees, de suggeriments i de judicis agudíssims. Aquests llibres contenen però, també, una de les contradiccions més curioses de la seva activitat literària. Riba, que posà

12. Veg. EDUARD VALENTÍ FIOL, *Carles Riba, humanista*, dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna* (Barcelona 1973), pàgs. 70-82. El paràgraf citat correspon a les pàgs. 76-77.

13. *Ibid.*, pàgs. 77-78.

per damunt de tot la normalitat i la normalització de la vida intel·lectual, cregué, per influència dorsiana, que es podia escriure amb un estil contrari al del geni de la llengua, com si l'esperit d'una llengua pogués ésser substituït per manierismes fatalment esporàdics, de duració precària i de fixació impossible. (...) Riba, que coneixia tan profundament el català en tant que utilitat expressiu, que sabia perfectament que vuit o nou segles de durada d'una llengua li donen un geni inconfusible i una immutabilitat de base impermeable a qualsevol manierisme, ¿com és possible que arribés a creure que la forma d'aquest monòlit granític es pogués modificar pel mer fet de l'aparició sobre la terra d'Eugeni d'Ors i Rovira? (...) Amb el pas del temps, Riba anà desprenent de la seva prosa els residus de manierisme noucentista, que, si el seu bon gust evità que fossin asfixiants, durant molts anys cuejaren en les seves planes. A la fi, esdevingué un escriptor normal i el paral·lisme de les seves idees i del seu estil fou autèntic i real, amb gran profit per la seva virtualitat.»¹⁴

Albert Manent, per contra, tot rebutant amb fermesa la dràsticitat de les asseveracions planianes, tendia a minimitzar la força de l'empremta orsiana en Riba. Heus ací el moll central de les seves argumentacions al respecte:

«(...) a l'hora de jutjar l'obra literària [de Riba], el microscopi ajustadíssim de Pla es torna imprecís. Cal esbandir un clixé que l'autor de *Coses vistes* s'ha creat de la prosa de Carles Riba (la que correspon sobretot a *Els Marges* i *Escolis i altres articles*), titllant-la repetidament d'orsiana. És obvi que Riba i Ors coincidiren en llur afany —molt d'aquell instant de progressió del país— d'urbanitzar les institucions i d'arrelar-les, d'intel·lectualitzar les lletres i les arts, i, per tant, és normal una lleugera influència primicera —més d'orientació cultural que no estilística— de Pantarca sobre el jove poeta i humanista que es formava amb rigor i independència. Riba no fou mai un orsià ni pròpiament un noucentista estricte com Carner, un dels exponents més reeixits d'aquest moviment que substituï el Modernisme. Un dia caldrà escatir les diferències entre Noucentisme i Orsisme. Brindo la tasca a Joan Fuster i a Josep Ferrater Mora, cadascú des del seu reducte. Carner, que influí més en Riba que l'Ors, té un estil personalíssim, més viril que el de Xènius, fins quan juga amb els mots o amb les imatges. La prosa de Riba és ja original des dels inicis, les influències hi són marginals; la més coneguda és la de Vossler. La frase de Riba és reptant, rica en incisos i en al·lusions humanístiques, i gairebé panteixa com si no pogués suportar la densitat de l'estil, la propietat dels mots i la càrrega de les idees. La d'Eugeni d'Ors és més baldera, més femenina, menys travada —ens referim especialment al *Glossari*—, tendeix al barroc i li

14. JOSEP PLA, *Obra Completa*, vol. XI (Barcelona 1969), pàgs. 367-371.

manca aquella fibra d'acer que travessa de dalt a baix la de Carles Riba. Cal no confondre la passió intel·lectual i l'ideal de classicisme —que ambdós compartien: a Ors li venia del XVIII francès, i a Riba, de Grècia—, i així hom no assegurarà precipitadament que llurs proses són semblants. Recordem a Josep Pla que la prosa orsianament pura és la de *Moralitats i pretextos* de Josep M. López-Picó.¹⁵

Pel que fa a aquesta controvèrsia, cal dir, en primer lloc, que no és gens estrany que fos tot just Josep Pla, autor potencial d'un «anti-glosari», en paraules del mateix Riba,¹⁶ qui més es complagués a magnificar el deute contret per aquest seu il·lustre coetani amb una obra que a ell l'havia enlluernat si fa no fa per un igual.¹⁷ La diferència, però, era que ell, a partir d'un moment donat, va proposar-se a gratciat de bastir-hi el seu estil en contra, prenent-la a manera de model antitètic, situat a les antípodes d'allò que ell volia fer. Inflar l'ascendent del model primigèniament comú sobre el seu coparticip generacional era una manera com una altra de realçar l'originalitat de la seva personal empresa. I fixem-nos, en aquest sentit, que les observacions de Pla reproduïdes més amunt a propòsit de Riba, allò que en el fons constitueixen és un manifest indirecte de com entén ell que ha de ser un estil, de com és, en definitiva, el seu, d'estil.

El segon lloc, no crec que resulti gens casual el fet que el primer i fins ara únic biògraf —ai las!— de Riba,¹⁸ volgués sostreure'l al màxim possible de la influència d'un personatge al qual els patriotes de la causa mai no han perdonat encara que, en un moment donat, se n'anés amb «la no via rica».¹⁹

15. ALBERT MANENT, *Carles Riba i Josep Pla*, «Serra d'Or», maig 1960, pàgs. 8-10. El paràgraf citat correspon a la pàg. 9.

16. Veg. *Entre dos dilettantismes*, dins OC, vol. II, pàg. 304.

17. Veg., si no, algunes de les seves declaracions a aquest propòsit contingudes en l'«Homenot» que li dedicà, dins OC, vol. XI (Barcelona 1969), pàgs. 275-301 «La meua generació nasqué a la consciència en ple noucentisme. En els anys de l'adolescència i primera joventut vaig llegir assíduament el «Glosari» de «La Veu de Catalunya». (...) En passar per les terres més aviat àrides dels divuit, dinou i vint anys, vaig elaborar un diari més que menys íntim, en el qual anotava amb molta precarietat efectes de lectures i de contactes i de tota mena d'ingenuïtats. En moltes de les pàgines d'aquest paper, s'hi troba el nom de Xènius. La joventut d'avui no pot tenir una idea de la repercussió sensacional que produí en el nostre món intel·lectual el «Glosari» de «La Veu de Catalunya»».

18. Albert Manent, autor d'una breu biografia de Carles Riba en 80 pàgines apareguda el 1963 a la sèrie «Biografies Populares» de l'editorial Alcides.

19. La frase és de Joan Estelrich, que la va pronunciar en el seu discurs *Orientaciones de la cultura catalana*, amb motiu de l'exposició del llibre cata-

En tot cas, tan contraposades com es vulgui, és tanmateix evident que totes dues posicions són pols de referència indispensables si volem plantejar-nos la influència efectiva d'Ors sobre Riba començant per allò que, segons Buffon, identifica plenament l'home: l'estil.

I on primer es manifesta sovint l'estil és tot just ja en la mateixa elecció dels títols. Que jo sàpiga, l'únic fins ara a «llegir» els títols dels dos primers llibres de crítica de Riba ha estat el professor Carles Miralles, el qual n'ha fet les següents observacions:

«*Escolis i altres articles* (1921) i *Els marges* (1927). Els dos títols volen dir un conjunt de papers diguem-ne circumstancials, de dimensions i de pretensions aparentment modestes; el resultat d'una feina de lectura, però, pacient i atenta: alguns manuscrits dels clàssics tenen *escolis*, els comentaris de lectors filòlegs que han indicat el sentit de termes o d'expressions difícils, que han precisat —breument, tan incisivament com els era possible— una sèrie de sentits, en una obra, que podien configurar *un* sentit. Tot això *al marge* del text —del text copiat en els manuscrits o del text objecte de comentari—, o sigui: una proposta de sentit que és inseparable de la lectura, que busca ajudar el lector, orientar-lo i influir-lo, òbviament, però com a lector d'un altre text, el literari “*al marge*” del qual situa el crític les seves paraules.»²⁰

Ara: aquest comentari, per intel·ligent que sigui, resulta mancat si hom no remarca el deute que tots dos títols ribians serveixen sens dubte amb el que ja de bon antuvi designa la magna producció orsiana: el de *Glosari*. És a imatge i semblança d'aquest, de les connotacions que aquest terme vol implicar de mers apunts explicatius al gran text de la realitat històrica, que Riba, en un gest d'humilitat i, alhora, de reconeixença tàcita del model en què s'ha inspirat, adopta els títols d'*Escolis* i d'*Els marges*, indicatius també d'aquest afany de fornir tan sols unes simples notes tangencials de lectura d'obres i de circumstàncies històriques del seu moment.

Endinsant-nos ja, però, en les pregoneses estilístiques de la prosa ribiana, no deixa de ser simptomàtic el fet que un dels pocs intents d'analitzar-la duts a terme fins ara, ni que sigui mínimament, hagi estat tot just un de Maurici Serrahima, en què, de manera sospesada i equànime, més clarament es precisa l'abast del preu pagat per Riba al mes-

la celebrada a Madrid el desembre del 1927, i recollit després, juntament amb d'altres, a l'obra *Cataluña ante España* (Madrid 1930), pàgs. 179-198.

20. Veg. CARLES MIRALLES, *Etapas i camins del criticisme ribià*, «Serra d'Or», setembre 1979, pàgs. 17-19. El paràgraf citat correspon a la pàg. 17.

tratge orsià. El moll central del raonament desplegat per Serrahima —i que reproduceix a continuació— dona la mesura exacta, al meu entendre, de les influències susdites objectivament detectables. Tant és així que jo aquí em limitaré simplement a il·lustrar amb algunes mostres concretes allò ja esbossat per Serrahima, i que fa el següent:

«En tot cas, tinc per evident que la personalitat de Carles Riba va prendre forma dins de la línia “noucentista” més estricta, i que unes certes influències de Xènius van durar molt de temps en ell. En el volum dels *Escolis*, que conté textos escrits entre 1914 i 1920 —Riba tenia entre vint-i-un i vint-i-set anys—, hi ha molts articles i comentaris plantejats sobre un canemàs dorsià, i el punt d'èmfasi una mica retòric de l'estil —que més d'un cop hi dilueix l'eficàcia crítica—, hi ve molt més de Xènius que no pas, per exemple, de Carner. El mateix diria d'un cert punt de precaució —d'anar amb compte a no dir res que no volgués dir, o a no dir-ho com no ho volgués dir—, que, poc o molt, va mantenir sempre més en la manera d'escriure. I també una certa manera de sovintejar l'esment d'autors famosos o de cites històriques o clàssiques, no sempre indispensables, utilitzats com a elements de construcció i, fins de vegades, per a arrodonir un període. I, almenys en l'etapa inicial, la tendència a una mitificació d'uns certs mots —sovint, en aquella etapa, escrits amb majúscula—, o d'unes certes frases, manllevades o pròpies, tan típica del seu estil.»²¹

D'entre els «articles i comentaris plantejats sobre un canemàs orsià», esmentem-ne només alguns que són en realitat veritables *gloses*, com ara «Sinceritat i literatura» o «Elogi del poeta traductor», segons ha remarcat ja Carles Miralles,²² però també molts d'altres, com per exemple «Oratòria civil» o bé la necrològica dedicada a «Joaquim Folguera “In memoriam”», mostra inequívoca d'aquell to parabòlic i d'aquella descripció impressionista que tant entusiasma Xènius, en especial en ocasions compromeses com ara la d'haver de donar compte d'una personalitat recentment traspassada.²³

L'èmfasi típicament orsià és donat per construccions hiperbatòni-

21. MAURICI SERRAHIMA, *Dotze mestres* (Barcelona 1972), pàg. 318.

22. MIRALLES, *op. cit.*, pàg. 17.

23. Veg., per exemple, la necrològica que dedicà a Maragall: «Jo d'aquest mort no sabria parlar-ne / sinó després d'un silenci molt pur», reproduïda per Alexandre Plana a la seva cèlebre *Antologia de poetes catalans moderns* (Barcelona 1914), o la que dedicà a Prat de la Riba, no menys famosa «El catalanisme era una Elegia, Enric Prat de la Riba va convertir-lo en una Tasca».

ques,²⁴ per l'ús de frases bíbliques,²⁵ i, més en general, pel caire dialogant, peticionari de complicitat, que sovint trobem a *E*²⁶ (per bé que no ja en tanta mesura a *Em*), i, encara, per un cert dir sense dir que ambigüïtza deliberadament segons quines afirmacions.²⁷

Dels autors més citats per Riba en els seus primers llibres de crítica, destaca sens dubte el nom de Joseph Joubert,²⁸ un moralista francès de la segona meitat del XVIII i primeres dècades del XIX, pel qual Xènius sentí una singular afecció,²⁹ ja que va referir-s'hi tot sovint en el *Glosari* i va auspicar-ne, a fi de donar-lo a conèixer més entre nosaltres, la traducció d'una selecció antològica.³⁰

Pel que fa a Goethe, d'altra banda, si bé és evident que per a pervenir a la seva coneixença no li calia a Riba la mediació d'Ors, és comprovable tanmateix que algunes de les citacions d'aquell li havien arribat a Riba probablement a través d'aquest: així, per exemple, l'afirmació goethiana segons la qual «tots acabem essent senyorejats per les fantasmes que hem creat nosaltres mateixos», que Riba addueix a «Els pretendents de Penèlope»,³¹ era molt del gust d'Eugeni d'Ors, que, només en el

24. Veg., per exemple, aquesta frase inicial de l'escoli *La paradoxa de Browning*: «Diuen que en ser publicat *Sordello*, dels poemes de Robert Browning el més clos sens dubte, Carlyle parlava així [...]» (OC, vol. II, pàg. 52).

25. És, per exemple, el cas de la dita evangèlica «que entengui qui pugui entendre», citada per Riba a *Polítics i intel·lectuals*, OC, vol. II, p. 593. Ors se'n serveix, entre d'altres llocs, a l'acabament del cap. II de la tercera part de *La Ben Plantada*.

26. En trobem una mostra en les múltiples interrogacions interpelladores amb què és reblat l'escoli *Al marge de «Sonets i Odes», de Keats, traducció de Marià Manent*.

27. Veg. *passim*.

28. Hi trobem referències i citacions als escolis *Els «Himnes Homèrics» d'en Maragall* (OC, vol. II, pàg. 45), *De Pompeu Fabra, encara. Il·lustracions i corol·laris* (op. cit., pàg. 87), i als articles «Primer llibre de poemes» de Josep M. de Sagarra (op. cit., pàg. 167) i *El «Gènesi», traduït per Mn. Frederic Clascar* (op. cit., pàg. 173).

29. A propòsit d'això, veg. el que en diu Josep Pla a *El quadern gris* (Barcelona 1966), en l'entrada corresponent a 11 d'octubre del 1918: «Les persones de la meua edat —i fins i tot les que tenen algun any més— devem haver llegit M. Joseph Joubert, no solament amb gran profit, sinó amb una autèntica delícia. La insistència que ha posat i posa Eugeni d'Ors a fer-nos-el llegir és un dels més grans favors que li devem» (op. cit., pàgs. 370-371).

30. Ell mateix n'havia publicat una mostra al *Glosari* sota el títol d'*Aforística de Joubert*. El 1918, integrant el vol. IV de la Col·lecció Popular «Minerva», n'aparegué una mostra més àmplia —que recollia la primigènia de Xènius— traduïda per Pere Benavent.

31. OC, vol. II, pàg. 135.

transcurs dels cinc primers anys del *Glosari*, la cita com a mínim dos cops.³²

Ara: és certament en «la tendència a una mitificació d'uns certs mots [...] o d'unes certes frases», on més s'evidencia fins a quin punt ha calat fons l'empremta d'Ors en Riba.

Figuren entre els primers —com podria ser altrament?— alguns dels mots clau de discurs orsià, com ara el d'«arbitrar», que, aplicat a la llengua, passa a ser denominador genèric de tot el procés de transformació d'aquesta en idioma modern;³³ o com ara el de «classicisme», equiparat d'allò més orsianament amb autoritat³⁴ o definit, en termes no menys orsians, com a superació de l'anècdota en tant que suma d'exigència i de valor;³⁵ és el mot clau d'«imperialisme», però, aquell que més utilitzarà i més desenvoluparà Riba, especialment en alguns textos d'*E* («Elogi del poeta traductor», «La nostra expansió literària») i en algun d'*Em* («En Ramon Muntaner, home d'imperi»), en els quals, tot incidint en alguns preceptes de la més pura ortodòxia noucentista, expressa la seva fe en el poder integrador de l'imperialisme, entès evidentment com a capacitat de projecció cultural,³⁶ i estableix la relació de la cultura envers la polí-

32. El primer a la glosa *Els gegants*, de juny del 1906, dins *Obra Catalana Completa* (Barcelona 1950), pàg. 168, el segon a la glosa *Tragèdia*, de novembre del 1907, *op. cit.*, pàg. 590.

33. «Però, essent el fet de la llengua un fet de llibertat, és a dir, de creació, era possible que els catalans, des d'un donat moment, *volguessin* no sols purificar la llengua, sinó, més, arbitrar-la per formar-ne un idioma modern, expressió viva d'un esperit així mateix modern i viu» (escolí *Pompeu Fabra*, *OC*, vol. II, pàgs. 84-86. El paràgraf citat correspon a la pàg. 85).

34. «Per després d'aquesta fosca Edat Mitjana que en uns pocs anys intensos el món semblava travessar, tot anuncia un nou Renaixement. L'home realitzarà, més avant que mai, les seves possibilitats; les masses s'ordenen lliurement per a la col·laboració sota les noves fórmules de l'autoritat. I autoritat —és classicisme (escolí *La nostra expansió literària*, *OC*, vol. II, pàgs. 133-134. El paràgraf citat correspon a la pàg. 134.

35. «A Catalunya, classicisme vol dir en primer lloc superació de l'anècdota: no sols implica un exquisit equilibri interior i un art rigorós, sinó també coratge» (dins *Els Marges*, a *L'estil de Francesc Pujols*, *OC*, vol. II, pàgs. 277-301. El paràgraf citat correspon a la pàg. 285).

36. Veg. la següent afirmació, extreta de l'escolí *Elogi del poeta traductor*: «Cal notar, efectivament, que aquesta obra de traduccions, en tant com és empresa extensa, sostinguda, unànime dels nostres poetes, s'inicia i va desenrotllant-se en inefable, però no misteriosa, coincidència amb l'ideal imperialista català. El qual és per a nosaltres, més que fer una pàtria per a diverses gents, fórmula d'incorporació cultural, és a dir, de traducció» (*OC*, vol. II, pàgs. 90-91). El paràgraf citat correspon a la pàg. 90).

tica en una brillant i significativa equació: «l'expansió literària no és sinó un capítol de l'expansió nacional íntegra».³⁷

Encara, pel que fa a l'apropament enriquidor no ja de mots clau, sinó de frases orsianes, em permeto de cridar l'atenció sobre una de Riba que fa: «[...] la normalitat serena, el decent vel estètic i el somris també són armes; i [...] les armes també són classificables segons jerarquies», escrita a manera d'acabament per a un escoli referent tot just a l'«Almanac de "La Revista"»: 1919»;³⁸ i dic «tot just» perquè la frase en qüestió no és sinó una paràfrasi del famós eslògan d'Ors aparegut per primer cop, juntament amb d'altres, en un altre almanac, el cèlebre *Almanach dels Noucentistes*, del 1911, i que feia taxativament: «les lleis són normes, però també són armes»; és a dir, en d'altres termes: l'ètica i, en definitiva, l'estètica de què se serveix, és tant o més eficaç que pugui ser-ho el recurs a la força en primera instància, amb l'avantatge sobre aquesta de resultar del tot justificable, socialment acceptable.

* * *

Fins aquí hem vist proves, algunes més que fefaents, de la influència innegable d'Ors sobre Riba, de com aquest estava en força aspectes amarat de la lliçó d'aquell. Eren proves, però, implícites, que Riba més aviat «acusava» que no pas se'n servia a gratcient, o de manera deliberadament explícita.

Vegem ara algunes altres proves d'aquesta influència, en les quals Riba sí que recorre amb tot el coneixement de causa al glosador, per a recolzar-se obertament en la seva autoritat o per a referir-hi directament el seu discurs crític.

Es de vegades el cas, doncs, que Riba addueix citacions literals de Xènius, o bé sense nominar-lo (cosa amb la qual els atorga aquell valor apodíctic que neix d'una objectivitat impersonal): «El catalanisme, s'és dit, començà essent una Elegia, i avui ha esdevingut una Tasca»,³⁹ o bé aHudint-hi en uns termes d'elogi que no deixen dubte a endevinar a qui es refereixen: «Esperit és creació, ha dit el pensador essencial de Catalunya».⁴⁰

37. Escoli *La nostra expansió literària*, OC, vol. II, pàg. 134.

38. OC, vol. II, pàg. 123.

39. Escoli *Bella terra, Bella gent*, OC, vol. II, pàg. 110. Pel que fa a aquesta citació de Xènius, veg. la n. 23 d'aquest estudi.

40. Escoli *Sinceritat i literatura*, OC, vol. II, pàg. 64.

D'altres vegades, les citacions de Xènius adduïdes no són sinó el punt de partença per a ulteriors disquisicions de Riba, que el duen a matisar o a aprofundir en l'afirmació orsiana. És el cas, per exemple, de l'*escoli* «Joan Sebastià Bach»,⁴¹ possiblement inspirat en una *glosa* d'octubre del 1908 que porta per títol «Música de Bach», el paràgraf nuclear de la qual fa:

«Bach és, per essència, un artista religiós, perquè és un artista de puresa matemàtica. La pura matemàtica vol ja dir intimitat amb allò diví. "Déu es fa present —deia Spinoza—, en el fet que la suma dels angles interiors d'un triangle, valgui igual que dos angles rectes." I Leibniz: "Quan Déu calcula, el món es fa".»⁴²

I que Riba formula, tot reordenant-ne l'equació, en els següents termes:

«Ja tothom hi consent: la música de Bach és una matemàtica esdevinguda sensible. "Una intimitat amb el diví" per tant. Xènius retragué a aquest propòsit uns mots profunds de Leibniz: "Qual Déu calcula, el món es fa". Nosaltres diríem més: mentre el món és, Bach calcula.»⁴³

D'altres casos semblants són el paràgraf amb què Riba clou la seva crítica de la traducció de *Venus i Adonis* de Shakespeare feta per Morera i Galícia, amb una referència a un pensament d'allò més oportú i combatiu de Xènius, en què aquest qualifica com de «fisiologia» això de l'«escriure de joves i vells» en literatura, atès que sovint els autors estèticament més joves, són tot just els més provectes quant a edat (com era el cas, segons Riba, de Morera i Galícia).⁴⁴

I encara en *Em* trobem com a mínim un altre cas clavat a aquest últim —pel que té de remissió a un judici igualment tallant de Xènius—, quan Riba diu:

«la dèria [d'allò popular], en renovar-se, apareix com un de tants símptomes d'aquest segon Romanticisme que ens ve a sobre. Ja de la seva talaia estant, Xènius, sensible als senyals dels vents, ha insistit a cridar alerta. "N'hi ha que confonen el Poble amb el folklore", ha dit, i la frase constitueix un epigrama i una doctrina ensems».⁴⁵

41. OC, vol. II, pàgs. 70-71.

42. EUGENI D'ORS, *op. cit.*, pàg. 856.

43. *Op. cit.*, pàg. 70.

44. OC, vol. II, pàg. 188.

45. Dins *Els marges*, a «El retorn» de J. M. López-Picó, OC, vol. II, pàg. 247.

Es interessant de remarcar, per una altra banda, que les ocasions en què Riba va fer objecte directe dels seus comentaris l'obra de Xènius, fou sempre, com diríem en alemany, *in Anlehnung* a d'altres obres —arquetípicament noucentistes, val a dir—, sense arribar a gosar mai, però, dedicar monogràficament a aquella si més no un dels seus escolis o articles d'*Em*. ¿Reconeixença tàcita d'un mestratge intangible i al qual, doncs, no es veia amb cor sinó d'alludir de passada i encara, evidentment, en termes elogiosos? ¿O bé afany de distanciar-se'n tot eludint-ne qualsevol anàlisi circumstanciada? Possiblement tant de l'una cosa com de l'altra.

El sis d'octubre del 1918, en l'*escoli* que Riba dedica a fer la crítica de la tria de prosas carnerianes recentment publicada sota el títol de *Les planetes del Verdum*, no dubta a invocar el *Glosari* tot establint entre ambdues obres la següent afirmació comparativa:

«D'ençà del nou-cents, la prosa catalana moderna ha estat *faisonnée*, en contemporània diversitat, en dues genials manifestacions del nostre esperit: el *Glosari*, i aqueixos articles dels quals suara apareixia un recull massa avar sota el títol: *Les planetes del Verdum*.»⁴⁶

Tota una professió de poètica noucentista, segons podem veure, ja que adjudica el paper cabdal en el procés de conformació de la moderna prosa catalana a dues creacions que, a banda llur diferent i respectiva especificitat, presenten significativament en comú el fet de ser proses breus, genèricament atípiques, no adscribibles de manera immediata a la ficció, i haver vist regularment la llum en les pàgines d'un diari.

En el mateix *escoli*, just a continuació del fragment citat, insereix Riba una definició d'aquest gènere insòlit de la *glosa*:

«Una glosa de Xènius és un ésser íntegre, vivent, amb els seus centres de sensibilitat, i la seva xarxa nerviosa, la seva circulació en perfecte cicle, el seu respir, i —suma inefable de la seva individualitat— diríeu que un seu nom.»⁴⁷

Una definició atenta, més que no pas a escatir de dins el discurs literari estant els límits i característiques formals de la *glosa*, a presentar-nos-la com una realitat operativa i immediata, com un organisme perfect en si mateix i autosuficient.

46. OC, vol. II, pàg. 94.

47. *Ibid.*, pàg. 94.

En l'*escoli* següent, de 28 del mateix mes, la traducció feta per Josep Leonart del *Herman i Dorotea* de Goethe, li dóna peu a Riba per fer-se eco de la constant presència de l'autor alemany en el *Glosari*, que qualifica en els següents termes:

«aqueixa guerra de fa tretze anys per la claredat contra la penombra, per la paraula retallada contra la música inefable, per la curiositat contra el lirisme, per l'esforç contra la inspiració gratuïta, per la continuïtat contra la velleïtat, per la ironia contra la passió, per l'acció —i activitat pot ser també la contemplació, ha ensenyat un cabdal poeta nostre— contra l'èxtasi, contra la letargia transcendental».⁴⁸

Bé, em sembla que, des dels supòsits crítics de què partia Riba —i que sovint resulten ser encara, almenys en primera instància, més explicatius i aclaridors que els d'algunes metodologies crítiques avui en voga—, difícilment es pot dir més i en tan poques línies sobre la magna obra orsiana i, en especial, sobre tal i com aquesta fou captada i sentida per la generació que es formava a recer seu: la noucentista. Hi trobem expressats alguns dels tòpics del moviment, tant dels que figuren entre els seus ideals com entre els opòsits d'aquests, i en conjunt forneix *in nuce* una síntesi interpretativa del fenomen polític-cultural més decisiu de la Catalunya d'aquest segle.

Una semblant concisió interpretativa la trobem també en l'*escoli* dedicat poc temps després a *Bella terra bella gent* de Josep Carner, en el qual estableix una trilogia que no és sinó la dels tres puntals, polític, cultural i literari, respectivament, del Noucentisme:

«No hi ha dubte que segles a venir els catalans trobaran encara l'essència d'aquesta era única de la nostra reconstitució nacional, en aquests tres petits llibres meravellosos, que són *La nacionalitat catalana*, arca del Dret; *La Ben Plantada*, revelació del Ritme; *Bella terra bella gent*, figuració del Caràcter.»⁴⁹

Aquesta *Ben Plantada* com a «revelació del Ritme» apunta molt més sobre la gran creació orsiana que no pas tots els tòpics que de sempre s'han repetit sobre Teresa, i dels quals, val a dir, no s'escapà ni el mateix Riba a l'hora de fer divulgació a grans trets de l'anomenat humanisme en el si de la cultura catalana.⁵⁰

48. OC, vol. II, pàg. 97.

49. OC, vol. II, pàg. 110.

50. Veg. el seu article *L'humanisme a Catalunya*, inèdit fins a la seva pu-

A banda algunes referències esparses de què ja he fet esment, el gruix de la petja orsiana en el segon llibre de crítica de Riba, *Els marges*, obra ja de plena maduresa, és pràcticament detectable només en l'article d'abril de 1923 que, sota el títol «Entre dos diletantismes»,⁵¹ dedicà a la consideració de dues actituds davant la cultura catalana tan antitètiques com la d'Eugeni d'Ors i la de Josep Pla, i en el qual —segons ha remarcat Enric Sullà— «va ser dels primers a posar en uns termes justos el problema suscitat per la defecció d'Eugeni d'Ors».⁵²

El pretext motivacional de l'article —si fa no fa com el del tan justament famós «Una generació sense novel·la»—⁵³ és d'antuvi el de la reflexió generacional i, més concretament en aquest cas, el de l'accelerada i, per això, tant més suspecta rapidesa amb què se succeeixen les generacions literàries a Catalunya, síntoma inequívoc, a l'entendre de Riba, d'escassa consolidació de grups i d'excessius personalismes. El fet en si havia estat ja llavors recentment denunciatiu, des de posicions diametralment oposades, per part d'Eugeni d'Ors i de Josep Pla, però tots dos —continua Riba— s'havien vist aclaparats en llurs papers de precursors respectius.

Aquest últim, en reaccionar contra el pseudo-orsisme encarcerat i, en definitiva, contra els que ell mateix anomenava «Xènius petits»,⁵⁴ hauria acabat convertint-se, segons li retreu el mateix Riba, en un «diletant dels instints».⁵⁵

El cas del primer, però —i a banda que sigui el que aquí més ens interressi—, és aquell en què veritablement se centra la revisió ribiana, i això tant perquè «de l'obra i de les normes del qual hom rastreja reflexos en tota la producció literària de quinze anys ençà»,⁵⁶ com perquè ha estat

blicació a «Reduccions», núms. 23/24 (setembre-novembre de 1984), pàgs. 23-43, en el qual s'expressa en els termes següents sobre *La Ben Plantada*: «... *La Ben Plantada* de Xènius, mena d'enfilall de poemes en prosa, que centren tot l'impuls humanístic de la Catalunya d'aleshores en una figura femenina de perfecte canó físic i moral, veritable idea platònica de la raça encarnada» (*op. cit.*, pàg. 41).

51. OC, vol. II, pàgs. 302-306.

52. ENRIC SULLÀ, *La fonamental intransigència*, «L'Avenç», núm. 71 (maig 1984), pàgs. 38-46. El paràgraf citat correspon a la pàg. 40.

53. OC, vol. II, pàgs. 314-320.

54. A l'entrada d'*El quadern gris* corresponent al 5 d'abril del 1919, Pla hi escriu: «La fatalitat de la manera de Xènius és crear Xènius petits» (*op. cit.*, pàg. 594).

55. *Op. cit.*, pàg. 306.

56. *Ibid.*, pàg. 302.

també ell qui ha suscitat la polèmica sobre les precarietats a què al·ludia Riba al començament de l'article.

La polèmica —tot i que Riba en cap cas no ho esmenti— sembla evident que no és pas tant la directament derivada de la defenestració administrativa de Xènius, com la que aquest desencadenà, poc abans de la seva defecció definitiva, amb motiu del discurs pronunciat el 8 de setembre del 1922 a Castelló d'Empúries en el transcurs dels «IV Jocs Florals de l'Empordà»,⁵⁷ i que tingué, si més no, la virtut d'actuar a manera de revulsiu enmig de la tònica conformista, si no cofoia, que es respirava en certs ambients il·lustrats de la Catalunya del moment.

En el joc de rèpliques i de contrarèpliques desfermat, els detractors de Xènius —segons Riba— haurien qüestionat més l'anècdota personal d'aquest que no la categoria de la seva obra, mentre que ell —i aquí Riba addueix unes paraules molt divertides i plàstiques de l'historiador Francisco Manuel de Melo— hauria tendit a comportar-se com a català, que, «en ésser ofès (i és molt susceptible d'ofensa), ja no vivint sinó per a la revenja, agafa un trabuc i aguaita els seus enemics des de darrera les mates».⁵⁸

Immediatament després, Riba entra en el fons de la qüestió: el de si l'estat de coses denunciat dins la cultura catalana justifica l'adopció d'actituds optimistes o pessimistes envers aquesta i el seu futur.

Aquí és on podem observar la certesa d'allò ja remarcat per Eduard Valentí a propòsit d'aquesta qüestió, i és que «quan [Riba] critica el mestre fallit, ho fa partint de la seva pròpia doctrina».⁵⁹

En efecte, Riba parteix, en primer lloc, de la professió d'optimisme que, a desgrat de tot, es veu Ors en la necessitat de fer com a pas previ per tal de rebatre les creences en una pretesa immortalitat de la cultura i, per extensió, de la «pàtria catalana». I contraposa a aquest optimisme de «fer el cor fort» un realisme lúcid, alhora que, tot i coincidir a grans trets en el rebatiment d'aquelles creences d'immortalitat fantasioses, no s'està d'advertir contra l'estratègia emprada per Ors en aquest sentit, ja que «preveure i anunciar una desfeta com a segura pot no ésser desitjar-la, però sí que és anar-hi de cap»;⁶⁰ i tot seguit, enfront de les exhortacions moralitzants i, en el fons, idealistes d'Ors, rebla el clau de la

57. N'hi ha una reedició recent a la revista «Quaderns Crema», núm. 3 (maig de 1980), pàgs. 73-86.

58. *Op. cit.*, pàg. 302.

59. VALENTÍ, *op. cit.*, pàg. 77.

60. *Op. cit.*, pàg. 303.

qüestió en remetre les possibilitats de l'anhelat redreçament cultural a la creació d'unes bases institucionals i, sobretot, a l'obtenció d'uns objectius polítics. Aquestes són les seves paraules:

«Volem dir, que en la nostra lluita per la cultura som dels que creuen que podem perdre. I perdre, en cultura, és no guanyar-ho tot: és innocent de pensar que salvaríem una literatura encara que no reeixíssim a aixecar una Universitat verament nodridora, o que podríem mantenir la llengua en una fecunda vitalitat si per altra banda la nostra política restava a mig camí dels seus fins.»⁶¹

L'evolució històrica posterior, com tothom sap a hores d'ara, s'encarregaria de donar-li la raó a Riba, per bé que en un sentit negatiu: el fracàs de l'opció política comportaria consegüentment que l'opció cultural es veiés constrenyida a fer només la viu-viu, i encara.

En segon lloc, però, i sempre dins aquesta revisió crítica del «mestre reconegut i caigut», Riba parteix igualment d'ell en la mesura que admet un cop més l'indiscutible paper de protagonista que aquest ha jugat en el desenvolupament cultural de Catalunya durant les dues primeres dècades de segle, però per això mateix, molt sagaçment, Riba es demana fins a quin punt li és llegut a una part tan decisiva d'aquest procés d'erigir-se'n alhora en jutge i gairebé en fiscal:

«Però qui en un complex d'esdeveniments ha estat un dels primers actors, no té el dret de l'elogi ni de la censura, sinó simplement el deure de l'examen de consciència: no en pot escriure la història, sinó les memòries.»⁶²

I prossegueix l'argumentació en termes de sil·logisme disjuntiu:

«Si Eugeni d'Ors observa, en les generacions que ell mateix, immediatament o mediata, ha promogut, una atonia alarmant, l'inici de la qual coincideix amb la data del seu propi allunyament, la probitat intel·lectual l'obliga, abans d'erigir-se en censor pessimista, o a renunciar a haver estat mai una veu definidora, o a preguntar-se si els principis d'aquesta degeneració no jeien dins les seves normes mateixes, o dins la seva obra, que també és doctrina.»⁶³

61. *Ibid.*, pàg. 303.

62. *Ibid.*, pàg. 303.

63. *Ibid.*, pàg. 304.

El plantejament emprat és gairebé fallaç, cert, i prou que ho sabia Riba, això, però constituïa de fet la més subtil i conseqüent manera de retreure-li a Xènius la seva abdicació, ja que se'l recusava en nom de les mateixes contradiccions en què incorria. I així ho apuntà també, molts anys després, tot seguint Riba, Eduard Valentí:

«[...] tingué l'ocasió [Ors] de donar ell mateix allò que tota la vida reclamà als altres: una obra ben feta segons norma i mesura. Abandonar-la a mig fer (i ara prescindim de les anècdotes que l'induiren a fer-ho) era renegar de la seva vocació i de la pròpia doctrina».⁶⁴

Tot amb tot, ja en la segona part d'aquest mateix article, Riba, en una equanimitat que l'honora —i que el situava molt per sobre del mesquí rancunieig covat contra Xènius per tants intel·lectuals de llavors—, es decanta —com bé podríem dir-ne— per l'absolució d'Eugeni d'Ors; una absolució que en cap cas no és fruit de la feblesa o d'una admiració ultrançaça, sinó del sospesament dels molts mèrits que concorrien en el saldo positiu del Glosador, i de l'esforç per comprendre les mateixes limitacions històriques amb què aquest s'havia hagut de topar. Vet ací els termes en què Riba formula aquest balanç valoratiu final:

«D'Eugeni d'Ors podríem dir que li pot ésser perdonat molt perquè ha sofert molt: ha sofert de bella impaciència, ha vist molt i ho ha volgut estrènyer tot d'un cop, una mica com a bon meridional, un tros més com a home típic d'un renaixement, del període en què l'ambició de la cultura integral no fa sinó armar, sense saber-ho, les bastides per a la construcció real i eficaç dels especialistes. Solament un estudi dels fonaments i a una suficient perspectiva podrà fixar si amb les seves improvisacions Eugeni d'Ors no ha fet perdre a Catalunya més temps que no li ha fet guanyar. Ara per ara això és cert: que si les generacions successores no enfondeixen i aprofiten la lliçó del seu bon èxit o de la seva fallida, la fallida serà d'elles; sobretot, que de l'actiu del Glossador hom no podrà mai esborrar que la seva reacció contra la inèrcia de la mesquina o de la confusa cultura, es traduí tot d'una en normes i en acció, és a dir, que conscient del mal i volent salvar-se, no ho ha intentat sinó actuant de mestre, volent salvar també els altres, baldament arrossegant-los cap als riscos de la simulació enciclopèdica.»⁶⁵

Després d'això, ja no trobarem en l'obra de Riba sinó referències escadusseres a la figura d'Ors. Així, en el discurs pronunciat el 1927 a Ma-

64. VALENTÍ, *op. cit.*, pàg. 77.

65. *Op. cit.*, pàgs. 305-306.

drid sobre la *Evolución de la lengua literaria en Cataluña*,⁶⁶ amb motiu de l'exposició del llibre català celebrada a la capital d'Espanya el desembre del 1927, hi al·ludeix dues vegades, l'una explícitament, l'altra de manera tàcita però prou expressiva, i en totes dues la declaració de reconeixença va seguida de l'esment —ni que sigui indirecte i subtil— de la defecció de Xènius. Heus-ne ací els termes:

«Esta apasionada, vertiginosa busca del tiempo perdido caracteriza todo el novecientos catalán: desde la obra presidencial de Prat de la Riba hasta las múltiples fundaciones de Cambó; sin olvidar el cotidiano espolazo de Xènius a la curiosidad, durante los años en que permaneció fiel a sí mismo. (...) Uno de los nuestros, y de los mejores, nos recordó la condición mortal de las lenguas, de *todas las lenguas*, para desertar de la suya propia.»⁶⁷

El 1935 encara, en l'estudi posteriorment recollit a *Pc* sobre «Horaci en les literatures ibèriques»,⁶⁸ no s'oblidarà de fer la deguda i elogiosa menció de Xènius, ja sense ni un punt de retret:

«Un dels mestratges més fecunds per què ha passat la joventut catalana del Nou-cents, el d'Eugeni d'Ors, es centrava en l'exigència, d'humilitat, per dir-ho així, davant la idea de l'obra ben feta segons norma i mesura, i en representació de tots, gairebé com un ritu.»⁶⁹

JOSEP MURGADES

66. *OC*, vol. II, pàgs. 674-685.

67. *Op. cit.*, pàg. 681.

68. *OC*, vol. II, pàgs. 457-477.

69. *Op. cit.*, pàg. 475.